

Contradicțiile unei gândiri moarte: filosofie marxistă în România comunistă

Stăiculescu, Alexandru

Veröffentlichungsversion / Published Version

Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Stăiculescu, A. (2005). Contradicțiile unei gândiri moarte: filosofie marxistă în România comunistă. *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, 5(3), 707-726. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-56300-3>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY-NC-ND Lizenz (Namensnennung-Nicht-kommerziell-Keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/1.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY-NC-ND Licence (Attribution-Non Commercial-NoDerivatives). For more information see:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/1.0>

Contradicțiile unei gândiri moarte

Filosofie marxistă în România comunistă

ALEXANDRU STĂICULESCU

Se spune adesea că Marx nu poate fi făcut responsabil pentru erorile comunismului și că problemele teoriei sale sunt rezultatul aplicării ei greșite în practică. Acest lucru este susținut chiar de către autori contemporani care propun soluții la problemele reale inspirate din doctrina marxistă. Scopurile textului de față pornesc de la o dublă necesitate: pe de o parte studierea marxismului românesc din perioada anilor 1970-1980, iar pe de altă parte necesitatea raportării ideilor cuprinse în operele acestor autori la un corpus teoretic care poate releva erorile structurale și inaplicabilitatea teoriei marxiste în întregul ei. Dorim să evidențiem faptul că regimul comunist din România lui Nicolae Ceaușescu era totalmente fundamentat pe ideile conținute în operele lui Marx și Engels și, că mai mult, intelectualii epocii erau puternic angajați în justificarea regimului politic și a ideologiei cuprinse în *Programul PCR*. Ne vom opri asupra problemelor epistemologice și economice ale ideologiei comuniste din această epocă pentru a sublinia că toate acestea sunt gândite și puse în practică având ca fundament marxismul. Analiza pornește de la lucrările lui Radu Florian, însă acolo unde este cazul vom face referiri și la alți autori români de stânga din perioade diferite.

Problemele filosofiei marxiste

Una dintre problemele identificate în epocă și care se răsfrânge în preocupările intelectuale ale autorilor este legată de „tensiunile spirituale proprii filosofiei marxiste a secolului nostru, ca și a societății noastre, înscrisă pe calea largă a făuririi socialismului, a unei orânduiri pentru care cunoșterea în general și aceea din domeniul științelor sociale în mod special reprezintă o condiție a progresului”¹. Pornind de la problematicile identificate autorul începe un demers de mare amploare, conținând multe subtilități, al cărui rol principal este justificarea imediată sau viitoare a diferențelor majore dintre teorie și practică. Gândirea marxistă este considerată caracteristica definitorie a secolului al XX-lea: „creată, după cum se știe, încă din secolul al XIX-lea, se transformă în secolul pe care îl străbate, când devine izvorul spiritual al făuririi societății socialiste într-o dominantă principală a istoriei umane”². Încă din acest punct „demersul științific” se circumstanțiază unei „puneri în gardă” față de criticii filosofiei și ideologiei marxiste, autorul dezvoltând pe parcursul a peste 260 de pagini o încercare de justificare a transformărilor din

¹ Radu FLORIAN, *Reflecții asupra filosofiei marxiste*, Editura Politică, București 1974, p. 6.

² *Ibidem*, p. 9.

cadru marxismului. Făcând trimiteri la autori precum Raymond Aron, Karl Jaspers, Georges Burdeau, Jean Paul Sartre, și alții, ideologul urmărește să legitimizeze transformările din cadrul gândirii marxiste în acord cu scrierile părinților fondatori Marx și Engels și cu realitățile politicii ale epocii. De fapt, demersul autorului nu poate fi considerat științific, ci pur politic, el nefiind decât un lung prolog la dezvoltările teoretice de mai târziu, așa cum vom arăta în continuare. Pentru Florian „condiția primordială a creșterii forței cognitive și a influenței filosofiei marxiste se află în examinarea critică a drumului pe care ea l-a parcurs, pentru a desprinde – din confruntarea cu punctul ei de plecare, ca și cu problematica filosofică din această ultimă jumătate a secolului nostru – rămănerile ei în urmă, dificultățile și cerințele dezvoltării ei contemporane”¹. Transformările teoretice sunt tratate ca dinamică internă a sistemului filosofiei marxiste, aceasta dând naștere vitalității teoriei prezente: „A aprecia astăzi marxismul înseamnă, în primul rând, a te referi la vitalitatea acestuia, înseamnă a explica felul în care opera lui Marx și Engels a străbătut timpul, trăiește. Esențială în istoria marxismului este forța lui de influență și de iradiere pe tărâmul culturii spirituale, forța lui transformare pe tărâmul practicii sociale”².

Făcând referire la operele autorilor citați mai sus și pornind de la unele idei de inspirație marxistă din operele acestora, ideologul român clamează victoriile filosofiei marxiste:

„Gândirea marxistă s-a impus în mod primordial în câmpul culturii spirituale, a conștiinței contemporane pentru că a dat un răspuns științific întrebărilor privind trăsăturile determinante specifice ale realității sociale, pentru că a dezvăluit mecanismul fundamental al dialecticii sale, direcția ei de dezvoltare istorică. A început astfel dezlegarea teoretică a ceea ce era până la mijlocul secolului trecut *enigma umană, enigma istoriei umane*. Prin descoperirea trăsăturilor principale ale dialecticii procesului istoric universal, ca și a mecanismului funcționării societății capitaliste, a direcției sale de dezvoltare, gândirea marxistă și-a vădit rolul de modelare teoretică, de prospectare științifică a realității sociale, ca și rolul de teorie capabilă să asigure conducerea activității de transformare a societății”³.

Pretenția autorului este că marxismul reprezintă o „filosofie a praxisului”⁴. Conștient de faptul că această afirmație ar putea fi ușor contrazisă cu argumente ideologice rafinate spunând că „marxismul reprezintă o substanță filosofică vie, capabilă să răspundă la întrebările continue ale realității, să depășească orice tentativă de închistare a cunoașterii umane, de încremenire a propriului proces de cunoaștere”⁵. Altfel spus, interminabilele încercări revizioniste nu se produc în cadrul marxismului cu scopul de a-l pune în acord cu realitatea, și nici nu demonstrează erorile fundamentale ale teoriei inițiale, ci se încadrează unui demers de îmbogățire a cunoașterii umane. De ce nu este și nici nu poate fi marxismul o filosofie a praxisului vom vedea în cele ce urmează.

Schimbările frecvente ale doctrinei marxiste se datorează păcatului original pe care ea îl încorporează. Una din erorile comise este explicarea procesului cunoașterii pe baza interpretării mecaniciste a teoriei reflectării, prin neglijarea rolului ac-

¹ *Ibidem*, p. 11.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem* pp. 14-15.

⁴ *Ibidem* p. 15.

⁵ *Ibidem*.

tiv al individului și al minții acestuia în cunoaștere. Punctul de plecare al gândirii praxeologice este o propoziție evidentă prin ea însăși, prezentă în mintea fiecărui om, în mod total, clar și necesar. O prăpastie de netrecut separă acele animale în ale căror minți această cogniție este prezentă, de cele în ale căror minți ea nu este pe deplin sau clar prezentă. Doar pentru prima categorie poate fi acordată denumirea de om¹. Trăsătura caracteristică a omului este că el acționează conștient. Omul este în această viziune *Homo agens*, animalul care acționează conștient. A acționa înseamnă a lupta pentru scopuri, adică a alege un obiectiv de atins și a recurge la mijloace pentru a-l atinge². Omul acționează fiindcă este nemulțumit de starea de lucruri existentă și pentru că prin acțiunea lui speră s-o înlocuiască cu o alta care să-i servească mai bine. Aceasta se datorează faptului că omului îi sunt refuzate categoric omnipotența și omnisciența. Categoria acțiunii este categoria fundamentală a epistemologiei, punctul de plecare al oricărei analize epistemologice³. Omul este singura ființă care meditează asupra condițiilor propriului eu și produce stări de lucruri despre care crede că îl vor servi mai bine decât stările existente, iar pentru aceasta țintește atingerea unor obiective raportându-se la mijloacele necesare pentru producerea schimbărilor. Aceleași mecanisme funcționează și în cazul celor care asemeni ideologului român își concentrează eforturile spre justificarea unui regim politic odios și a unei teorii lovite de sterilitate intelectuală. Răspunsurile la considerațiile noastre anterioare ne sunt oferite în cadrul aceluiași text, autorul luându-și din nou măsuri de precauție (trebuie spus că modalitatea aceasta de a construi unele argumente la limita ideologiei, iar apoi revenirea printr-o formulă de impact având rolul de a anestezia gândirea cititorului este caracteristică tuturor autorilor marxiști indiferent de timp sau loc):

„O sursă însemnată de dificultăți pentru evoluția gândirii filosofice și sociologice marxiste a reprezentat-o tentativa de a o transforma într-un instrument de legitimare a unor poziții și atitudini politice de circumstanță. Aceasta a dus la renunțarea nu o dată la adevărul filosofic și științific, la «uitarea» uneia sau alteia din ideile esențiale ale marxismului”⁴.

Deși autorul va face exact acest lucru pe care aici îl condamnă, afirmația nu s-ar aplica și persoanei sale. În cazul său funcționează spiritul dialectic al doctrinei marxiste, în timp ce în altele acest spirit este înlocuit de dogmatism:

„O acoperire a spiritului științific al gândirii marxiste s-a produs pe fundalul gravelor deformări petrecute în diferite țări în procesul construirii socialismului. Sub imperiul acestei situații, cu scopul de a o justifica, spiritul dialectic al filosofiei marxiste a fost înlocuit cu cel dogmatic, a fost stimulată tentativa de metafizicizare a dialecticii, ca și fenomenul de închistare al procesului cunoașterii sau cel al «uitării» unor elemente fundamentale ale gândirii filosofiei marxiste”⁵.

Nimic din toată această argumentație greoaie și construită împotriva logicii și a bunului-simț nu-l descurajează pe autor. Acest lucru nici nu ar fi posibil. Scopul

¹ Ludwig von MISES, *The Ultimate Foundation of Economic Science. An Essay on Method*, Sheed Andrews and McMeel Inc., Kansas City, 1978, p. 5.

² *Ibidem*, p. 6.

³ *Ibidem*, p. 8.

⁴ Radu FLORIAN, *Reflecții...cit.*, p. 19.

⁵ *Ibidem*, pp. 19-20.

nobil pentru care ea a fost concepută scuză aceste abdicări. Chiar mai mult, marxismul devine o filosofie superioară sau cel puțin egală cu unul din principiile fundamentale ale pieței libere: în planul ideilor ea răspunde celor mai riguroase exigențe:

„Deschiderea filosofiei marxiste spre contemporaneitate, care nu este altceva decât continua sa confruntare cu realitatea, dezvoltarea ei este posibilă numai pe baza coerenței sale, a structurii sale, a aparatului ei conceptual, a cărui rigoare științifică a fost verificată. Între caracterul de sistem, științific intuitiv, al filosofiei marxiste și deschiderea lui există o legătură intrinsecă. Dacă asigurarea deschiderii sistemului reprezintă izvorul continuei proapețimi a filosofiei marxiste, a capacității sale de a fi contemporană, numai păstrarea structurii și a coerenței interioare îi permit să rămână ea însăși și, ca atare, să răspundă problematicii în continuă modificare a cunoașterii umane”¹.

O caracteristică a metodologiei marxiste în general, ca și a celei lui Florian, este recurgerea la doctrina relațiilor interne a lui Hegel, o viziune holistă pe care autorul o folosește copios spre a-și construi argumentele și pentru a explica realitatea. Potrivit acesteia, tot ceea ce există este legat la un loc într-o unitate strânsă. Mai exact, dacă două substanțe se află într-o relație, nici una nu va mai fi aceeași dacă relația va fi modificată². O relație generează o proprietate relațională care este parte a esenței purtătorului ei. Autorul aplică doctrina în primul rând filosofiei marxiste:

„Este vorba, în primul rând, de faptul că orice operă de cultură – din care fac parte, evident, și concepțiile filosofice – are un caracter de *totalitate* ce se manifestă în unitatea și coeziunea ei specifică. Această trăsătură caracteristică a operei de cultură autentice îi este imprimată acesteia de *structura ei, constituită din articularea (îmbinarea) specifică a relațiilor dintre elementele originale care traversează opera și o diferențiază în ansamblul cultural din care face parte* [s.a.] Structura imprimă operei fizionomia sau personalitatea ei, semnificația ei creatoare și originală în viața socială în general, în cultură în mod special [...] În accepția dată mai sus operei ca *totalitate a unei creații specifice*, structura ei nu se epuizează – și, ca atare, nu poate fi regăsită – într-o componentă a operei, într-un *opus* al ei, ceea ce nu exclude ca o lucrare să fie o manifestare mai pregnantă a totalității decât oricare alta. Structura reprezintă interdependența dintre elementele originale ale unei opere ce se dezvoltă în forme diferite și cu pregnanțe deosebite de-a lungul întregului proces de creație al operei. Faptul că unele elemente nu sunt dezvoltate pe deplin, dintr-un motiv sau altul, nu poate anihila caracterul lor de component necesar al operei, participarea lor la originalitatea acesteia, la personalitatea ei specifică”³.

Legături nu există doar între elementele structurale ale sistemului filosofiei marxiste dintr-o anumită epocă istorică; există legături și între sistem și realitatea înconjurătoare și chiar între elementele doctrinei marxiste din perioade de timp diferite. În acest caz însă doctrina relațiilor interne este parțial diluată, ea nu este distrusă în totalitate, ci este la rândul ei reinterpretată pentru a servi scopurilor autorului. Transformările doctrinei marxiste sunt justificate de realitățile prezente cu care se află într-o strânsă relație:

¹ *Ibidem*, p. 23.

² V. David GORDON, *The Philosophical Origins of Austrian Economics*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 1996, p. 8.

³ *Ibidem*, p. 27.

„Esențială este în această privință (reconstituirea structurii unei opere de cultură) raportarea operei la contextul social și cultural din care face parte pentru a descoperi modul în care opera este expresia obiectivată a unui răspuns dat perioadei istorice în care ea se circumscrie. Orice operă este un răspuns original dat unor întrebări ale ansamblului social, ale contextului cultural în mod special, manifestarea modului specific în care creatorul receptează și formulează aceste întrebări [...] În această optică, sarcina reconstituirii structurii gândirii filosofice marxiste implică raportarea ei la epoca istorică din care a apărut, la problematica ei și la aceea a filosofiei pe terenul căreia a fost creată. Înfiptuirea acestei sarcini nu se realizează prin studierea succesiunii momentelor procesului istoric al elaborării ideilor fundamentale ale filosofiei marxiste, ci pe calea descoperirii în ansamblul acesteia, în gândirea filosofică marxistă luată ca o realitate dată, a elementelor ei originale, a modului lor de articulare, a interdependenței lor, a modului în care se implică reciproc”¹.

Înainte de a trece în revistă alte caracteristici ale metodologiei marxiste, mai trebuie subliniat încă un element de originalitate al autorului român. Acest procedeu de argumentare constituie terenul pe care își va fundamenta argumentele viitoare. Privind retrospectiv putem afirma că intelectualii marxiști din perioada comunistă nu făceau nici un fel de economie, nici în ce privește numărul argumentelor, nici în ceea ce privește întinderea lor; arsenalul impresionant pus în mișcare, deși reprezenta o inflație de cuvinte, avea în acea epocă deplină legitimitate. Pentru ideolog „importantă este punerea în lumină a logicii filosofiei marxiste, a modului în care diferitele ei elemente create istoric se întrepătrund și se completează reciproc, chiar dacă nu se repetă”².

Metodologia lui Florian are toate caracteristicile metodologiei marxiste: ea este materialistă, deterministă, holistă și istoricistă. Analiza acestor caracteristici evidențiază într-o manieră clară erorile marxismului.

În contextul materialismului marxist factorul sau factorii esențiali care produc schimbările sunt „forțele materiale de producție”. Ei mută analiza de la individ la produsele ideilor sale. În schema marxistă, acțiunea și voința sunt atribuite forțelor de producție. Acestea doresc să atingă un scop definit, adică vor să fie eliberate din lanțurile care le împiedică dezvoltarea. Oamenii greșesc atunci când cred că ei înșiși gândesc, recurgând la judecăți de valoare și acționând. În fapt, relațiile de producție sunt cele care determină ideile, voințele și acțiunile umane. Toate schimbările istorice sunt produse ultime ale schimbărilor din forțele de producție materiale, care sunt independente de influența umană. Omul este văzut ca fiind sclavul lor. Deși nu neagă în mod absolut influența personalității în istorie, marxismul se dorește a fi un pas înainte, raportat la abordările așa-zis „idealiste” cu care acesta își dispută dreptul de cetate. Pe de o parte marxismul aduce în discuție aceste forțe materiale, iar pe de alta aduce în discuție masele și societatea. Orice filozofie materialistă implică convertirea unui factor neînsuflețit într-un cvasi-om și atribuirea puterii de a gândi, de a face judecăți de valoare, de a alege scopuri și de a se raporta la mijloace pentru obținerea scopurilor alese, acestui factor³. Se transgresează o facultate specific umană – aceea de a acționa – către o entitate non-umană care este implicit înzestrată cu inteligență umană și discernământ. Acest mod de a proceda la analiza

¹ *Ibidem*, pp. 28-29.

² *Ibidem*, pp. 29-30.

³ Ludwig von MISES, *The Ultimate Foundation...cit.*, p. 31.

realității este o substituție a acesteia cu o fantomă inventată. Nu există nici o posibilitate de a elimina dintr-o analiză a universului referirile la mintea umană¹.

Determinismul, aflat în strânsă legătură cu materialismul, neagă faptul că acțiunile mentale au vreun rol în desfășurarea cursului evenimentelor. Cauzele evenimentelor sunt cauze mecanice. Toate schimbările sunt produse de entitățile, procesele și factorii materiali. Ideile sunt stadii în procesul prin care un factor material produce un anumit efect material. Ideile nu au nici o existență autonomă, ele reflectând starea entităților materiale care le-au produs. Nu există nici o istorie a ideilor și a acțiunilor pe care acestea le-au generat, ci doar o istorie a evoluțiilor factorilor reali care au dat naștere ideilor. În acest punct determinismul marxist respinge ideea că oamenii fac alegeri ce sunt determinate de ideile pe care le adoptă. Teoria economică liberală consideră că materialismul doctrinei marxiste conține în lanțul raționamentului un factor care este străin științelor naturii, și anume finalitatea². Acest lucru era necesar ca urmare a antropomorfismului metodei folosite, adică urmarea atribuirii de trăsături umane unei entități non-umane. În acest fel se justifică faptul că forțele materiale de producție tind către eliberarea lor din lanțurile care le împiedică dezvoltarea. Concluzia liberală rămâne însă în totalitate adevărată, adică „pentru materialism nu este posibilă distincția între acțiunea cu scopul atingerii unui obiectiv și starea de vegetație a unei plante”³. Este adevărat că de-a lungul timpului diversele inovații tehnologice au influențat viața oamenilor. Însă aceste inovații au constituit descoperirea unui individ sau grup de indivizi, rezultată în urma unor demersuri conștiente ale acestora sau a unor întâmplări. Aplicarea lor practică a fost cea care i-a făcut pe alți indivizi să le considere benefice pentru existența lor și să le aleagă. O idee nouă este un răspuns oferit de cel care o concepe la provocările mediului natural sau la ideile dezvoltate anterior de alți indivizi, fiind îmbrățișată și de alții, dacă aceștia consideră că ea este „valoroasă” și mai ales dacă se consideră că ea poate servi atingerii unor obiective definite. Doctrina marxistă nu tratează deloc problema minte-trup. Ea nu pune întrebarea cum iau naștere și cum se schimbă aceste forțe materiale de producție. Astfel că putem afirma că metoda marxistă este nu o interpretare materialistă a istoriei, ci una tehnologică. La Florian determinismul are o interpretare originală:

„Pentru cei care au dezvoltat existența determinismului social, care au caracterizat societatea ca un ansamblu de relații determinate, utilizarea termenului de asociere pentru societatea socialistă nu mi se pare a fi o licență lingvistică, ci urmărește să desemneze necesitatea constituirii unor noi relații sociale, în care societatea, ce nu-i mai domină pe membrii ei, are ca scop realizarea lor umană”⁴.

Teoria marxistă consideră comportamentul oamenilor ca fiind condus de forțe misterioase care nu se supun nici unei descrieri sau analize. Pentru că dacă se acceptă ideea că ceea ce determină acțiunile sunt ideile, nimeni nu poate să afirme că aceste idei nu sunt create în mințile unor indivizi și că sunt transmise altor indivizi. Ceea ce numesc marxistii „societate” este un aspect definit al interacțiunilor diferi-

¹ *Ibidem*, p. 32.

² *Ibidem*, p. 30.

³ *Ibidem*.

⁴ Radu FLORIAN, *Procese definitorii ale societății socialiste*, Editura Științifică și Pedagogică, București, 1975, p. 14.

ților indivizi. Societatea în sine nu reprezintă și nu este o substanță în sine, nici o putere și nici o ființă vie. Doar indivizii acționează, iar unele dintre acțiunile individuale sunt orientate de intenția de cooperare cu ceilalți indivizi. Cooperarea indivizilor naște starea de lucruri pe care conceptul de societate o descrie¹. Societatea nu există fără gândurile și acțiunile indivizilor; ea nu are interese și nu țintește spre nimic. Același lucru este valabil pentru toate tipurile de colective². Aceste colective iau naștere din gândurile și acțiunile indivizilor și dispar când indivizii adoptă o cale diferită de a gândi și de a acționa. Ideile și acțiunile individuale sunt instrumentale în apariția „nu doar a unuia, ci a mai multor colective. Atitudinile variate ale unui individ pot servi la constituirea colectivelor națiunii, comunității religioase, partidului politic ș. a.”³. Un individ poate să procedeze, ocazional sau regulat, în unele dintre acțiunile sale, într-un fel incompatibil cu prezervarea calității lui de membru, fără să întrerupă definitiv apartenența lui la un anumit colectiv. Doar studiind acțiunile indivizilor învățăm totul despre colective și despre societate. *Toate acțiunile pot fi duse înapoi la individ*, acesta fiind și punctul de plecare și datul ultim al oricărei cercetări care se ocupă de acțiunea umană. Așa cum am arătat mai sus, orice colectiv se naște din ideile care-i fac pe indivizi să se comporte ca membri ai unui grup și moare când puterea persuasivă a acestor idei scade. Singura cale de a înțelege colectivele este, așadar, analiza acțiunilor indivizilor. Metoda marxistă este antropomorfică; ea susține că toate conceptele acțiunii indivizilor pot fi aplicate celor ale colectivelor. Pentru ideologul român

„Este cu neputință de a trata problemele teoriei socialismului științific fără a surprinde principalele articulații ale relației dintre societate și individ în noua orânduire [...] Ideile privind individul și drepturile sale au fost expresia unor interese de clasă ale burgheziei, ale dezvoltării economiei de mărfuri, ceea ce rezultă cu evidență din legătura indisolubilă pe care gânditorii amintiți (Spinoza, Voltaire, Rousseau, Montesquieu) o stabilesc între libertatea individului și dreptul de proprietate privată. Individul, ca persoană determinată, înzestrată cu drepturi este, neîndoielnic, un produs istoric al societății capitaliste, al cerințelor instaurării și dezvoltării ei. Ca individ determinat istoric el poartă pecetea societății capitaliste, a contradicțiilor ei”⁴.

În cadrul societății socialiste relațiile între indivizii care o compun nu sunt cele firești, naturale; în socialism relațiile sunt fundamentate pe principii înalte:

„Societatea socialistă este orânduirea în care devine posibilă și necesară întemeierea relațiilor sociale pe respectarea unor valori umaniste. Ea exprimă atât necesitatea depășirii disfuncționalităților și contradicțiilor ireductibile ale capitalismului, cât și în indisolubilă legătură cu aceasta, pe aceea a afirmării unui nou umanism, practic-revoluționar, care să inaugureze închiderea și desființarea treptată a izvoarelor alienării umane, a consecințelor ei”⁵.

Istoricismul, în accepțiunea lui popperiană, „este pretenția unor filozofii care susțin că sarcina științei în general este să facă predicții sau, mai degrabă, să amelioreze predicțiile pe care le facem în viața de toate zilele și să le așeze pe o bază mai

¹ Ludwig von MISES, *The Ultimate Foundation...cit.*, p. 79.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ Radu FLORIAN, *Procese definitorii...cit.*, pp. 119-120.

⁵ *Ibidem*, p. 14.

sigură; și că în particular, este sarcina științelor sociale să ne ofere predicții istorice pe termen lung¹. Aplicând o metodă caracteristică științelor „dure” ale naturii, marxistii fac previziuni cu privire la viitor. Însă nimeni nu poate prezice cu aceeași siguranță cu care științele naturii fac predicții, cum va proceda el sau alți indivizi în viitor. Nu există nici o metodă cu care să putem învăța despre personalitatea umană ceea ce ar fi necesar pentru a face asemenea predicții cu grad mare de siguranță, pe care tehnologia le obține în predicțiile sale. Acest lucru se datorează faptului că indivizii sunt fundamental diferiți între ei, iar afacerile politice, sociale și economice sunt rezultatul cooperărilor voluntare dintre acești indivizi. În sfera relațiilor umane nu există legături constante între factori. Incertitudinea viitorului este una dintre principalele caracteristici ale condiției umane. Ea atinge toate manifestările vieții și ale acțiunii². Nu același lucru crede Florian. Pentru el „abordarea și formularea în termeni noi, științifici a relației dintre societate și individ este opera gândirii marxiste”³. Regândirea și reinnoirea radicală a individului așa cum există el și a realității în care el trăiește sunt obiectele pe care marxismul își dorește să le înfăptuiască:

„Făurirea societății socialiste ca asociație liberă a oamenilor înseamnă producerea acestor condiții economice, sociale, politice și culturale care să înlăture dominarea și strivirea individului de către angrenajul social, să determine funcționarea umanizată a acestuia, să asigure dezvoltarea liberă a individului, participarea lui la dominarea dialecticii sociale. Ca asociație liberă a oamenilor, societatea socialistă trebuie să reprezinte un *autentic contract social* care, spre deosebire de cel imaginar al contractualismului secolului al XVIII-lea, să se întemeieze pe stăpânirea determinismului social, pe întruchiparea valorilor umanismului socialist”⁴.

De la teorie la nașterea grea a comunismului

Așa cum remarcam și mai sus, lucrurile nu sunt atât de simple precum încearcă să ne convingă autorul. Iar acest adevăr este evident chiar din textele pe care le produce și din argumentele pe care le construiește. Însă ele merită o analiză detaliată. Prima fază a argumentării autorului este determinată de corespondența dintre teorie și practică în înfăptuirea socialismului în România. La aproape 30 de ani de la instaurarea regimului comunist în România autorul recurge la sursele intelectuale ale filosofiei marxiste cu scopul de a le reinterpretă spre a legitima acțiunile Partidului Comunist Român. Stilul discursului este rezultatul dialecticii marxiste combinate cu dogmatismul și limbajul de lemn al discursului politic oficial al regimului.

Ideologul recurge la o amplă operaționalizare și instrumentalizare a conceptelor: „Societatea socialistă se făurește și se dezvoltă prin transpunerea în practică a unei viziuni care o prefigurează în practică [...] Teoria științifică îndeplinește în acțiunea socială – ca în orice domeniu de activitate – rolul de proiect care o antici-

¹ Karl POPPER, *Societatea deschisă și dușmanii săi*, trad. D. Stoianovici, Editura Humanitas, București, 1992, vol. I, p. 15

² Ludwig von MISES, *The Ultimate Foundation...cit.*, p. 65.

³ Radu FLORIAN, *Procese definitorii...cit.*, p. 123.

⁴ *Ibidem*, p. 126.

pează și îi condiționează eficiența¹. Recurgând la explicația istoricistă autorul susține că Marx și Engels „au formulat astfel principiul metodologic fundamental al prospectării sociale, acela al depistării trăsăturilor viitorului prin cunoașterea determinismului orânduirii date, îndeosebi a contradicțiilor ei specifice, a fenomenelor ei nefuncționale. A mecanismului reproducerii ei în toate domeniile”². Pornind din acest punct autorul adâncește demonstrația pentru a-i da mai multă forță:

„Acest principiu metodologic solicită confruntarea contemporană imaginii elaborate de Marx și Engels asupra societății socialiste cu practica social-istorică, pentru a descoperi atât viabilitatea unora dintre trăsăturile formulate de ei, infirmarea altora, cât și dezvăluirea unor noi caracteristici ale orânduirii [...] Pe de altă parte întrucât realizarea societății socialiste a început în alte condiții decât cele presupuse de Marx și Engels, problematica edificării și funcționării ei a fost în mare parte deosebită de aceea imaginată de ei”³.

Una din ideile centrale ale argumentației lui Florian este legată de problema superiorității comunismului față de sistemul capitalist. Pe lângă eficiența crescută a sistemului comunist față de cel capitalist, „dificultățile” și „disfuncționalitățile” celui din urmă vor fi excluse:

„Se poate afirma că în concepția lui Marx și Engels trăsăturile noii orânduirii indică soluțiile și modalitățile depășirii disfuncționalităților fundamentale ale societății capitaliste. Astfel, descoperind acutele disfuncționalități provenite din reglarea neadecvată de către relațiile capitaliste a unei economii cu caracter social, marxismul a dezvăluit, totodată, o trăsătură fundamentală a societății capitaliste, aceea a instaurării unor relații economice întemeiate pe proprietatea socială și dezvoltarea rapidă, pe această bază, a forțelor de producție”⁴.

Avantajele proprietății sociale asupra mijloacelor de producție este explicată în felul următor:

„Particularitatea primordială a proprietății sociale asupra mijloacelor de producție este, deci, subordonarea funcționării lor, nevoilor societății, conducerea socială planificată a economiei. Dacă «proprietatea privată este indisolubil legată de conducerea individuală a industriei și de concurență», proprietatea socială implică în sine «conducerea industriei și a tuturor ramurilor de producție în general, astfel încât toate aceste ramuri de producție să fie conduse de întreaga societate în interesul tuturor, după un plan comun și cu participarea tuturor membrilor societății»”⁵.

Economia de piață pe care marxistii o critică nu este rezultatul unor acțiuni violente – revoluții, crize – ci a unei serii de schimbări non-violente graduale. Crizele despre care vorbesc ei nu sunt crizele sistemului capitalist în sine, ci ale indivizilor antreprenori care acționează în cadrul procesului de piață și care nu reușesc să anticipeze cererea viitoare a consumatorilor. În fapt, trebuie să ne aducem aminte de conceptul de „suveranitate a consumatorului”. Pornind de la acest principiu

¹ *Ibidem*, p. 5.

² *Ibidem*, p. 6.

³ *Ibidem*, p. 7.

⁴ *Ibidem*, p. 8.

⁵ *Ibidem*, p. 9.

teoretic se demonstrează că deținătorul factorilor de producție este forțat să le folosească pentru satisfacerea cât mai bună a preferințelor consumatorilor. Capitalistul își irosește proprietatea dacă alți indivizi aflați în aceeași poziție cu el reușesc să servească mai bine consumatorii. În economia de piață proprietatea este obținută și conservată prin servirea publicului și este pierdută când publicul devine nesatisfăcut de felul în care se întâmplă acest lucru.

„Proprietatea privată asupra factorilor de producție este un mandat public care este reziliat imediat ce consumatorii consideră că alți oameni l-ar folosi mai eficient. Prin instrumentele sistemului de profituri-pierderi, proprietarii sunt forțați să opereze cu proprietatea «lor» ca și cum ar fi proprietatea altor oameni încredințată lor sub obligația de a o utiliza pentru a-i satisface cât mai bine pe virtualii beneficiari, consumatorii”¹.

Vedem de aici că afirmații precum „necesitatea și posibilitatea desființării proprietății private și instaurarea celei sociale, posibilitatea manifestării acesteia ca o nouă forță productivă au apărut numai pe terenul marii industrii capitaliste”² sunt goale de sens. În fapt, în economia de piață mijloacele de producție sunt „socializate” prin mecanismul descris anterior, producătorii sunt stăpâniți de consumatori nu de produse, și societatea – adică totalitatea indivizilor care intră în relații – stăpânește procesul economic chiar în economia capitalistă. Așadar, cei care „stăpânesc” în societatea capitalistă sunt consumatorii, deoarece ceea ce numim democrație a pieței este o stare de lucruri în care activitățile de producție sunt operate de cei al căror management al afacerilor este aprobat de mase prin cumpărarea produselor lor. Făcând aceste întreprinderi profitabile, consumatorii își exercită controlul asupra factorilor de producție aflați în mâinile acelor oameni de afaceri care-i servesc cel mai bine³. Vedem astfel, o dată în plus, erorile comise de autorii marxști.

Superioritatea sistemului comunist față de cel capitalist este un non-sens; ea nu este posibilă. Caracterul planificat al economiei socialiste, considerat de autor o virtute, este de fapt o piedică în plus pentru o posibilă superioritate a acesteia:

„Așa cum am menționat, o trăsătură fundamentală a proprietății sociale, care constituie ca atare, un element al relațiilor de producție socialiste, este conducerea planificată a economiei. Aceasta aparține însă o perioadă și sistemului relațiilor politice deoarece ea nu reprezintă numai o acțiune tehnico-economică, ci și una de intervenție în sfera relațiilor de interese ale claselor, acțiune cu caracter modelator asupra tuturor celorlalte componente ale societății. Se poate afirma că relațiile de producție socialiste au o structură nouă față de cele capitaliste nu numai prin natura deosebită a elementelor sale componente dar și prin cuprinderea unui element nou, politic, inexistent în tipul capitalist al relațiilor economice”⁴.

Dezbaterea dintre economiștii liberali este relevantă pentru analiza noastră și merită readusă în discuție. Articolul publicat de Ludwig von Mises în 1920 – „Economic Calculation in the Socialist Commonwealth” – a stârnit o amplă dezbatere. Argumentul lui Mises postula că în lipsa proprietății private asupra pământului și asupra celorlalți factori de producție nu pot exista nici prețuri de piață

¹ Ludwig von MISES, *The Ultimate Foundation...cit.*, p. 111.

² Radu FLORIAN, *Procese definitorii...cit.*, p. 10.

³ V. Ludwig von MISES, *The Ultimate Foundation...cit.*, p. 113.

⁴ Radu FLORIAN, *Procese definitorii...cit.*, p. 16.

pentru aceștia din urmă. Drept urmare, calculul economic, comparația în lumina prețurilor actuale, a câștigurilor și a prețurilor viitoare, în termenii unui mijloc de schimb comun – banii – este imposibilă. Deci, eroarea fatală pe care o comite socialismul este absența proprietății private asupra pământului și factorilor de producție, și ca o consecință a acesteia, absența calculului economic. În concepția lui Mises socialismul este o problemă de proprietate. Producția este un efort ce presupune cooperare, munca împărțindu-se între mai mulți indivizi; nici unul nu este pe cont propriu, toți fiind interdependenți. Înainte de a se decide să facă un schimb, să cumpere sau să vândă, proprietarii și cumpărătorii încearcă să anticipeze dacă tranzacția se va dovedi benefică. Ei iau în considerare costurile probabile și posibila contribuție pe piață a fiecărui serviciu sau bun oferit. Astfel, valorile numeroselor servicii și părți de proprietate sunt calculate mintal și integrate în sistemul pieței. Cumpărătorii și vânzătorii cercetează piața potențială pentru bunurile și serviciile luate în considerație. Prețurile rezultă din cererile și ofertele proprietarilor și ale cumpărătorilor potențiali, ele furnizând comercianților informații. Ele servesc la semnalizarea dorințelor consumatorilor și a schimbărilor tehnologice, precum și la descoperirea și epuizarea de resurse. Proprietarii de resurse deținute în proprietate privată se bazează pe aceste prețuri în efectuarea calculului lor. Când toate resursele se află în posesia guvernului și toate deciziile sunt luate de un birou central de planificare, proprietarii nu licitează resurse, deci nu se formează nici un fel de prețuri. Planificatorii centrali nu se pot orienta în absența acestor prețuri și nu pot ști ce se petrece, nu pot ține pasul cu dorințele consumatorilor, cu metodele de producție sau cu stocurile de resurse, iar calculul economic devine imposibil¹.

20 de ani mai târziu, în 1945, discipolul lui Mises, Friedrich August von Hayek, publică articolul „The Use of Knowledge in Society”, în care susține că de fapt imposibilitatea socialismului rezultă din imposibilitatea cunoașterii ca decurgând din paradigma coordonării². Larga dispersie a informațiilor în societate este una din temele dominante în scrierile lui Hayek³, argumentul său, referitor la faptul că într-o societate socialistă planificatorii centrali ar fi incapabili să calculeze, întemeindu-se pe această teză despre informația dispersată. Informațiile, spune Hayek, sunt cunoscute de nenumărați indivizi dispersați peste tot, însă o mare parte din ele nu sunt accesibile observatorilor externi prin intermediul cărților, studiilor, dărilor de seamă sau registrelor cu date statistice⁴. În concluzie, teza lui Hayek era că, planificatorii centrali, indiferent cât ar fi de înzestrați, nu vor fi niciodată capabili să adune toate datele necesare pentru a stabili prețurile de piață, cu efect echilibrator. De aceea, informația dispersată este motivul pentru care o economie socialistă nu poate funcționa cu succes. Soluția pe care Hayek o propune este cea a proprietății private, ci a descentralizării folosirii cunoștințelor.

Aceste două concepții atât de diferite despre socialism au dat naștere la două paradigme. Prima este paradigma misesiană, numită astfel deoarece Mises a fost primul care dezvoltat-o sistematic. Ea reprezintă o dezvoltare a gândirii

¹ V. *Review of Austrian Economics*, vol. 5, no. 2, 1992, p. 59, precum și Ludwig von MISES, *Capitalismul și dușmanii săi*, trad. D.C. Comănescu, Editura Nemira, București, 1998, pp. 36-39.

² „The Use of Knowledge in Society” a apărut inițial în 1945, dar a fost reeditat în Friedrich HAYEK, *Individualism and Economic Order*, University of Chicago Press, Chicago, 1948.

³ Friedrich HAYEK, *Infatuarea fatală. Erorile socialismului*, trad. M. Columbeanu, Editura Antet, București, f. a.

⁴ V. și IDEM, *Drumul către servitute*, ediția a 2-a, trad. E.B. Marian, Editura Humanitas, București, 1997, pp. 95-119.

lui Böhm-Bawerk și se axează pe problema calculului monetar pe baza prețurilor actuale de piață ca o precondiție a alocării raționale a resurselor în cadrul unui sistem economic întemeiat pe diviziunea și specializarea muncii. Paradigma hayekiană derivă din gândirea lui Friedrich von Wieser și consideră că fragmentarea și dispersia cunoștințelor între o multitudine de consumatori și producători individuali este problema primară a cooperării sociale și economice, și consideră sistemul prețurilor de piață ca un mijloc prin care cunoașterea dispersată este scoasă la iveală și comunicată celor care iau deciziile importante în procesul de producție. Paradigma misesiană este continuată în special de Joseph Salerno, Murray N. Rothbard și Jeffrey M. Herbener. Autorii acestei paradigme susțin că viziunea hayekiană, nu doar cu privire la problemele metodologice ale economiei, dar și cea referitoare la filosofia socială este despărțită de o distanță enormă față de concepția liberală americană despre rolul statului. Această îndepărtare a lui Hayek de paradigma misesiană este datorată influenței pe care Popper a avut-o asupra lui: „Popper a avut o oarecare influență asupra economiei austriece, ea datorându-se faptului că Hayek, prietenul său apropiat, a abandonat până la un punct praxeologia și a îmbrățișat falsificaționismul. Făcând astfel, Hayek a introdus o tentă pozitivistă în gândirea sa, tentă care a fost prezentă până în perioada sa universitară”¹. Și concepția lui Hayek despre stat este considerată cu greu compatibilă cu principiile liberale². Diferența dintre cele două paradigme este dată de modul cum ele privesc economia: potrivit lui Mises, economia este o știință care constă în propoziții *a priori* despre realitate. Potrivit lui Hayek teoremele economice sunt într-un anumit fel detașate de realitate. Ele sunt mai degrabă tautologii. Propoziții adiționale despre obținerea cunoașterii sunt necesare pentru a le face relevante în înțelegerea lumii în care trăim. Hayek susține și că avansul important al teoriei economice de-a lungul ultimilor o sută de ani a fost generat de tot mai consistenta aplicare a subiectivismului; conform paradigmei misesiene, avansul către subiectivism nu înseamnă în mod logic și un avans al teoriei economice.

În viziunea ideologului român, rezultatul instaurării proprietății sociale asupra mijloacelor de producție trebuie să fie instaurarea democrației socialiste, un sistem politic, economic și social în care muncitorii vor participa la luarea tuturor deciziilor: „Particularitatea principală a democrației socialiste de a fi un regim de participare nemijlocită a producătorilor la conducerea societății este totodată menită să-i imprime un net caracter antibirocratic”³.

Regimul la care face referire Florian în cazul românesc nu este cel comunist, ci cel socialist: „O ultimă observație se referă la faptul că viziunea lui Marx și Engels despre noua orânduire nu este articulată în jurul ideii celor două stadii ale ei, în cadrul ei nefiind elaborată distincția dintre notele proprii socialismului și acelea tipice comunismului”⁴. Tocmai din aceste motive trebuie distinse stadiile diferite ale procesului instaurării socialismului:

¹ V. David GORDON, *op. cit.*, p. 39. Pentru o analiză a metodologiei lui Hayek v. George A. SELGIN, *Praxeology and Understanding. An Analysis of the Controversy in Austrian Economics*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 1990, pp. 27-30.

² V. Anthony DE JASAY, „Hayek: Some Missing Pieces”, în *The Review of Austrian Economics*, vol. 9, no. 1, 1996, pp. 107-118.

³ Radu FLORIAN, *Procese definitorii...cit.*, p. 14.

⁴ *Ibidem*, p. 17.

„Trebuie deosebite mai multe stadii în evoluția relațiilor de producție socialiste, fiecare dintre ele fiind determinat de corelația dintre elementele lor constitutive, de nivelul lor de manifestare ca forță productivă, de rolul lor în satisfacerea nevoilor societății și ale membrilor ei. Unul este astfel stadiul incipient al relațiilor de producție socialiste, în care se începe industrializarea socialistă, altul este acela în care construcția infrastructurii tehnice este terminată în liniile sale fundamentale, sau stadiul dezvoltării acesteia [...] Numai pe măsură ce este rezolvată contradicția dintre proprietatea socială și infrastructura tehnică, noile relații de producție devin o forță productivă nouă, se manifestă ca relații de producție superioare integral celor capitaliste. O particularitate a construcției socialismului contemporan este și aceea că, datorită condițiilor istorice în care a început, nu a generat o infrastructură tehnică caracteristică, distinctă și superioară față de aceea proprie capitalismului”¹.

Instrumentul prin care se va realiza în practică socialismul este cel al acțiunii directe și, mai precis, al acțiunii politice directe. În cadrul acestei acțiuni directe rolul muncitorilor este intermediat:

„Regimul politic al societății socialiste trebuia să fie expresia participării active a tuturor categoriilor de oameni ai muncii la elaborarea deciziilor politice, trebuia să cuprindă în articulația sa formele de control social asupra exercitării puterii, ca mijloc de evitare a deformărilor birocratice. O dată cu instaurarea puterii de stat socialiste și a proprietății sociale asupra mijloacelor de producție s-au creat două dintre premisele principale ale formării unui regim de autentică democrație, care să depășească în toate privințele pe cel burghez. S-au creat toate condițiile unei largi democrații sociale, ale realizării egalității sociale”².

Trecerea la socialism este un proces de durată, iar rezultatele anunțate de teorie își vor face apariția abia la capătul unui lung drum. Una din greutățile care stau în calea acestui proces dificil este și faptul că sistemul socialist, în prima sa fază înglobează contradicțiile sistemului capitalist:

„Avem în vedere, de pildă, conturarea faptului că desființarea economiei de schimb nu este posibilă în socialism, ci de abia în stadii ulterioare ale dezvoltării sociale, deoarece implică socializarea integrală a economiei, transformarea radicală a caracterului ei pe baza revoluției științifice și tehnice. Ne referim, de asemenea, la teza, elaborată pe temeiul experienței construirii socialismului, privind amplificarea rolului instituțiilor și relațiilor politice în funcțiunea noii orânduiri, sau teza privind formarea națiunii socialiste, a dezvoltării sale îndelungate etc.”³.

În cazul României, „saltul înregistrat de societatea românească în stadiul incipient al construirii orânduiri socialiste, cu toată amploarea lui, nu a putut să realizeze, până astăzi, datorită condițiilor în care a început, o societate integral superioară capitalismului contemporan”⁴. Toate aceste neajunsuri ale sistemului trebuie într-un fel combătute, iar aici ideologul se dovedește un abil mânuitor al cuvintelor și al ideilor generoase. Soluțiile se prefigurează în cadrul unor procese

¹ *Ibidem*, p. 24.

² *Ibidem*, p. 27.

³ *Ibidem*, p. 30.

⁴ *Ibidem*, p. 34.

complexe în care rezultatele științei, tehnicii și înțelepciunea liderilor Partidului Comunist Român se combină armonios:

„Modernizarea producției este un proces de durată care se întemeiază pe asimilarea rezultatelor revoluției științifice și tehnice, pe asigurarea condițiilor pentru ca știința să devină și în economia românească elementul primordial al progresului tehnic [...] Modernizarea economiei socialiste se realizează prin perfecționarea rolului reglator al relațiilor de producție socialiste în legătură cu dezvoltarea forțelor de producție. Dinamica acestui raport este, în mod frecvent, obiectul unor interpretări unilateralizante în literatura de specialitate”¹.

Măsurile de creștere a productivității muncii, a calității produselor economiei socialiste, a nivelului de trai al muncitorilor vor fi asigurate prin punerea în aplicare a principiilor cuprinse în *Programul PCR*.

Deși lucrarea este scrisă, așa cum remarcăm și mai înainte, la aproximativ 30 de ani de la instaurarea regimului comunist în România, lupta de clasă reprezintă încă, un obstacol în calea apariției raiului comunist:

„Contradicțiile din economia socialistă la care ne-am referit se manifestă în stadiul actual și în sfera relațiilor de clasă. Decalajul important existent între mediul urban și cel rural este una dintre aceste contradicții ce se imprimă și asupra relațiilor dintre clasa muncitoare și țărănimea cooperatistă. Acțiunea socială îndreptată spre rezolvarea ei determină unul dintre procesele principale și semnificative ale mobilității sociale în actuala etapă strategică”².

Modul în care expresiile „luptă de clasă” și „clase sociale” sunt folosite aici se înscriu în dificultățile inerente ale acestora. O primă observație, care se impune atunci când vorbim de clase sociale, este că însuși Marx nu a reușit să ofere o operaționalizare a teoriei pe care a dezvoltat-o, fapt ce a dat naștere utilizării teoriei, și a expresiei de „clase sociale”, în cele mai diferite contexte. Dacă întrebăm termenul clasă pentru a-i desemna pe toți aceia aflați în poziții sociale relativ egale, este important de reținut că problema importanței speciale pe care ar avea-o eventual clasele în viața socială nu este rezolvată prin aceasta. Schematizarea și clasificarea *per se* nu au nici o valoare cognitivă. Semnificația științifică a unui concept se naște din funcția pe care o îndeplinește în teoriile care îl folosesc; în afara contextului acestor teorii nu este nimic mai mult decât o jucărie intelectuală. Utilitatea teoriei claselor nu este dovedită când se arată că, de vreme ce oamenii se găsesc în diferite poziții sociale, existența claselor sociale nu poate fi negată. Ceea ce contează nu este poziția socială a individului, ci semnificația acestei poziții în viața societății³. Într-o formulare apropiată, în analiza sociologică pe care o face societăților industriale, Raymond Aron oferă o operaționalizare a termenului de clasă socială afirmând că „o clasă socială este un grup ce înglobează un mare număr de indivizi, niciodată prezenți fizic în același loc. O clasă socială nu este organizată și nici legal constituită, poți intra sau ieși din ea fără măcar s-o știi”⁴. Prin urmare „clasele sunt

¹ *Ibidem*, p. 39.

² *Ibidem* p. 46.

³ Ludwig von MISES, *Socialism*, Liberty Fund, Indianapolis, 1981, p. 293.

⁴ Raymond ARON, *Lupta de clasă. Noi prelegeri despre societățile industriale*, trad. G. Sfichi, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 59.

deschise¹, iar circulația socială se regăsește în toate societățile, deoarece „pretutindeni se regăsește eterogenitatea, definită atât de inegală calitate a indivizilor, cât și de diversitatea meritelor care asigură, în funcție de epocă, promovarea și succesul². Înainte de a trece la analiza acestei teorii, așa cum apare ea la autorii studiați, este necesară o scurtă trecere în revistă a originilor liberale ale teoriei claselor sociale. Autorul recurge la schematizări și simplificări dure, determinate de politicile sociale violente pe care regimul comunist le aplica în practică. Făcând distincția dintre clasa muncitoare din România, o categorie socială angajată în cadrul industriilor rezultate din acțiunea forțată a regimului, și clasa muncitorilor agricoli, adică a populației angajate în activități agricole, autorul consideră că

„De-a lungul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate contururile actualelor clase se vor schimba treptat. Modificările vor afecta atât ponderea uneia sau alteia din categoriile sociale în funcționarea orânduirii, cât și compoziția lor tehnico-profesională ca și formele activității lor social-politice. Astfel, ca urmare a lărgirii ariei de cuprindere a proceselor revoluției științifice și tehnice, se va accentua mobilitatea profesională spre ramurile și subramurile industriale de avangardă, spre noi profiluri profesionale în ramurile tradiționale, ceea ce va determina creșterea nivelului de pregătire tehnică medie, înmulțirea profesiunilor în care activitatea intelectuală va avea o pondere mai mare decât cea manuală; vor crește totodată acele subgrupuri ale intelectualității care prin participarea lor nemijlocită la activitatea «muncitorului colectiv» vor aparține clasei muncitoare; profesionalizarea țărănimii va deveni mai cuprinzătoare și mai riguroasă; se va desfășura în continuare diversificarea intelectualității de concepție, științifică, tehnică, artistică³.

Trebuie subliniată diferența operată de autor, în concordanță deplină cu prevederile *Programului PCR*, între muncitorii industriali și intelectuali, asimilați unei categorii exterioare procesului muncii; diferențele de clasă sunt operate și între muncitorii industriali și cei agricoli:

„Deosebirea de existență economică și culturală dintre clasa muncitoare și țărănimea cooperatistă nu este o simplă distincție socio-profesională între grupuri aparținând unor ramuri și subramuri diferite. Ea este una în care se manifestă decalajul istoric nelichidat între dezvoltarea industriei și cea a agriculturii, între dezvoltarea mediului urban și a celui rural. Numai prin desființarea acestor decalaje vor dispărea și diferențele cu caracter de clasă dintre cele două categorii sociale. Continuă să se păstreze de asemenea diferențe cu caracter de clasă și între clasa muncitoare și intelectualitate, care rezultă din rolul lor diferit în funcționalitatea orânduirii, din nivelul lor de organizare și capacitatea lor de acțiune socială – elemente ce sunt adesea subapreciate în definirea claselor⁴.

Dificultatea internă a acestei teorii este că ea operează cu clase și nu cu indivizi. Doctrina marxistă a claselor sociale conține o confuzie între noțiunile de castă și cea de clasă⁵. Într-o societate capitalistă, fie că este una dezvoltată, fie că este una

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*, p. 38.

³ Radu FLORIAN, *Procese defnitorii...cit.*, p. 48.

⁴ *Ibidem*, p. 49

⁵ Ludwig von MISES, *Theory and History. An Interpretation of Social and Economic Evolution*, Ludwig von Mises Institute of Auburn University, Auburn, Alabama, 1985 p. 113

incipientă, nu are sens să clasificăm membrii ei potrivit cu poziția lor în cadrul diviziunii sociale a muncii și apoi să identificăm aceste clase cu o societate de status. Într-o societate capitalistă

„la orice moment dat, poziția individului în economie determină raportul lui cu toți ceilalți membri ai societății. El este în raport cu ei cu privire la schimb ca unul care dă și primește, ca vânzător și cumpărător. Poziția lui în societate nu trebuie să-l lege necesarmente de una și aceeași activitate. Un om poate fi simultan proprietar imobiliar, salariat și capitalist; altul poate fi simultan antreprenor, funcționar și proprietar imobiliar; un al treilea antreprenor, capitalist și proprietar imobiliar, etc. Unul poate produce brânză și coșuri și, în mod ocazional, să se angajeze cu ziua. Dar chiar și situația acelor care se găsesc aproximativ în poziții egale variază potrivit circumstanțelor speciale în care ei apar pe piață. Chiar și în calitate de cumpărător pentru propriul său consum fiecare om este situat deosebit de alții potrivit nevoilor sale speciale. Pe piață sunt întotdeauna numai indivizi izolați. Într-o economie liberă piața permite apariția deosebirilor individuale: ea «pulverizează», cum se spune uneori – de obicei cu oarecare părere de rău”¹.

Doctrina marxistă eșuează în totalitate în luarea în considerare a diferenței esențiale dintre condițiile unei societăți de status sau de caste și cele ale unei societăți capitaliste.

Nimic din toate acestea nu este luat în calcul de autorul marxist. Toate dificultățile, contradicțiile și diferențele de clasă vor fi eliminate o dată cu trecerea în etapa comunistă:

„Caracteristica etapei trecerii la comunism va fi generalizarea treptată a revoluției științifice și tehnice. Procesul va fi rezultatul unei conexiuni interne în care rolul reglator îl vor avea relațiile de producție. Verigi importante ale procesului vor fi: cibernetizarea economiei, adică trecerea la conducerea automată a unor procese automatizate; desființarea treptată a unor elemente ale economiei de mărfuri; satisfacerea totală a nevoilor fundamentale ale membrilor societății și pierderea treptată a rolului primordial al stimulenților economici în activitatea umană; creșterea considerabilă a timpului liber aflat la dispoziția indivizilor, generalizarea treptată a modalităților creative din cadrul activității umane”².

Toate argumentele autorului converg către singura concluzie posibilă atât teoretic – din lanțul argumentelor prezentate până în acest punct – cât și politic. Democrația socialistă trebuie să mai aștepte până ce partidul își desfășoară toată activitatea terapeutică, de înlăturare a fenomenelor indezirabile:

„Conducerea politică a societății socialiste poate și trebuie să evite, să preîntâmine mișcarea spontană, oarbă a contradicțiilor, disfuncționalitățile grave, acea evoluție a contradicțiilor care provoacă dereglarea, starea de criză a fenomenelor [...] Partidul Comunist Român a cunoscut o stare de subdezvoltare a economiei românești încă înainte de începerea revoluției, dar acțiunea de lichidare a acesteia a putut începe numai în cursul revoluției socialiste. Acest exemplu relevă de asemenea că există un timp specific al rezolvării fiecărei contradicții care se integrează în această categorie. Astfel, lichidarea

¹ IDEM, *Socialism*, cit., p. 292

² Radu FLORIAN, *Procese definitorii...cit.*, p. 54

deplină a tuturor consecințelor subdezvoltării se va realiza în procesul construcției societății socialiste multilateral dezvoltate. Caracterul contradictoriu al funcționării societății socialiste evidențiază o dată mai mult necesitatea rolului conducător al partidului comunist în regimul politic al socialismului. Una dintre trăsăturile fundamentale ale acestui rol este, după cum se știe, elaborarea liniilor de perspectivă ale dezvoltării orânduirii socialiste pe baza cunoașterii contradicțiilor fiecărei etape, a descoperirii mijloacelor de rezolvare a unora și de depășire continuă a altora¹.

Deși nu descrie nicăieri măsurile concrete care ar trebui luate, acestea sunt ușor de identificat și analizat, deoarece astăzi le cunoaștem. Ele au făcut obiectul numeroaselor studii dedicate sistemului comunist. Pornind de la problema proprietății private analiza este ușor de trasat.

Am discutat deja problema socializării mijloacelor de producție, adică resursele rare folosite pentru a produce bunuri de consum, sunt socializate. Motivația care stă în spatele socializării mijloacelor de producție este una egalitaristă deoarece a permite existența proprietății private asupra mijloacelor de producție, înseamnă să permiți apariția diferențelor². Abolind proprietatea privată, fiecare devine co-proprietar asupra tuturor mijloacelor de producție, fapt ce reflectă pozițiile egale ale tuturor ca ființe umane. Temeiul acestei scheme este că se presupune a fi mai eficientă. Marxiștii susțin că doar în momentul în care proprietatea colectivă este substituită celei private, este posibilă eliminarea risipei prin introducerea unui singur plan de producție, coordonat și cuprinzător.

Rezultatul unui astfel de sistem economic este faptul că nici unei persoane sau grup de persoane, și nici tuturor membrilor societății la un loc, nu le este permis să achiziționeze sau să vândă factorii de producție și să păstreze pentru sine beneficiile vânzării acestora. Utilizarea lor este determinată de oameni care nu se află în rolul proprietarului, ci al administratorului unor lucruri. Pe de altă parte, nici unei persoane sau grup de persoane, și nici tuturor membrilor societății la un loc, nu le este permis să se angajeze în investiții private și să creeze noi mijloace de producție private³. Investițiile pot fi realizate doar de administrația resurselor, și niciodată pentru un profit privat. Într-o economie bazată pe proprietatea privată, proprietarul este cel care hotărăște ce trebuie făcut cu mijloacele de producție; într-o economie în care acestea sunt deținute colectiv decizia nu mai este luată de proprietar, deoarece acesta nu există și atunci ea trebuie luată de o persoană sau grup de persoane. Acest fapt dă naștere la inegalități, iar această problemă este rezolvată în capitalism de instituția contractului. În cazul socialismului, poziția celor a căror opinie prevalează nu este decisă prin utilizarea anterioară a bunurilor sau prin contract, ci prin mijloace politice⁴.

În socialism există la fel de mulți indivizi, cu la fel de multe interese diferite ca și înainte, deci este necesară găsirea unei modalități de a realiza coordonarea. În capitalism indivizii nu fac ceea ce vor, ci sunt constrânși să respecte proprietatea utilizatorilor anteriori. Socialismul, în loc să-i lase pe oameni să facă orice le place, coordonează planurile indivizilor impunându-le planul unei persoane

¹ *Ibidem*, pp. 74-75.

² Hans-Hermann HOPPE, *A Theory of Socialism and Capitalism. Economics, Politics and Ethics*. Kluwer Academic Publishers, Boston/ Dordrecht/ London, 1989, p. 19.

³ *Ibidem*, p. 21.

⁴ *Ibidem*, p. 22.

sau al unui grup, indiferent care ar fi proprietatea și acordurile de schimb reciproc anterioare¹.

Efectele economice ale socializării mijloacelor de producție sunt: în primul rând se va produce o scădere relativă a ratei investițiilor, a ratei formării capitalului. De vreme ce socializarea îi favorizează pe cei care nu folosesc, nu produc și nu contractează mijloacele de producție și mărește costurile pentru utilizatori, producători și contractanți, va scădea numărul celor care îndeplinesc aceste roluri. Vor fi apropiate mai puține resurse naturale, se vor produce mai puțini factori de producție și vor fi menținuți mai puțini din cei existenți, cauza fiind constituită de costurile acestor activități, iar indivizii își redirecționează resursele spre activități de consum și de agrement, activități care sunt mai puțin costisitoare. Se va economisi mai puțin și se va consuma mai mult, se va munci mai puțin și mai mult timp va fi alocat distracției². În al doilea rând, o politică de socializare a mijloacelor de producție va avea ca rezultat folosirea risipitoare a acestor mijloace care în cel mai bun caz, va satisface nevoi secundare și, în cel mai rău caz, nu va satisface nici un fel de nevoi, ci doar va mări costurile. Acest lucru se datorează imposibilității retragerii factorilor de producție dintr-o utilizare pentru a i se oferi o utilizare alternativă. Cauza acestui din urmă fenomen este dată de faptul că administratorul nu mai poate evalua în mod corect costurile monetare reale implicate în utilizarea mijloacelor de producție. Nefiind confruntat cu oferta altor indivizi care ar putea identifica modurile alternative de folosire a mijloacelor de producție, administratorul nu știe ce pierde, care sunt oportunitățile la care renunță și prin urmare nu este capabil să stabilească corect costurile monetare ale păstrării acestor resurse. Se va produce cu necesitate o alocare defectuoasă a mijloacelor de producție, cu risipe și crize ca două fețe ale aceleași monede³. În al treilea rând, socializarea mijloacelor de producție are ca efect o sărăcire relativă, adică o scădere a standardului general de viață, și prin aceea că duce la o suprautilizare a factorilor de producție. Un proprietar particular, care are dreptul de a vinde factorii de producție și de a păstra pentru sine venitul monetar rezultat, va încerca să evite orice creștere a producției care ar avea loc pe seama scăderii valorii capitalului utilizat. Obiectivul său este de a maximiza valoarea produselor sale plus cea a resurselor folosite pentru producerea lor, pentru că este și proprietarul unora și al celorlalte. Deoarece un administrator nu poate vinde mijloacele de producție, motivația sa de a nu produce, prin urmare de a nu utiliza capitalul necesar producției pe seama unei reduceri excesive a valorii capitalului, este cel puțin redusă, dacă nu a dispărut întru totul⁴. Lipsa posibilității ca administratorul să vândă mijloacele de producție implică deci faptul că motivația sa de a-și spori propriul venit privat pe seama scăderii valorii capitalului crește. În consecință, în măsura în care el își percepe venitul ca dependent de cantitatea de produse, motivația sa de a mări cantitatea pe seama scăderii valorii capitalului va spori. Va apărea consumarea capitalului existent și suprautilizarea acestuia; un consum sporit al capitalului implică din nou o sărăcire relativă, deoarece producția de bunuri viitoare care să poată constitui obiect al schimbului va fi, prin urmare, redusă⁵.

¹ *Ibidem*, p. 23.

² *Ibidem*, p. 26.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. 28.

⁵ *Ibidem*, p. 27.

Un alt efect important al socializării mijloacelor de producție se produce în privința muncii. Socializarea duce la scăderea investițiilor, alocare defectuoasă și suprautilizare. În primul rând, deoarece proprietarii factorului muncă nu mai pot să lucreze pentru sine sau oportunitățile lor de a face acest lucru sunt restrânse, vor exista în general mai puține investiții în capital uman. În al doilea rând, de vreme ce proprietarii muncii nu-și mai pot vinde serviciile celui care plătește mai mult, costul monetar al utilizării unui anumit factor de muncă, sau al combinării sale cu factori complementari, nu mai poate fi stabilit, și de aici vor apărea tot felul de alocări defectuoase ale muncii. În al treilea rând, deoarece deținătorii muncii într-o economie socializată se vor alege, în cel mai bun caz, doar cu o parte a rezultatelor muncii lor, în timp ce restul va aparține comunității de administratori, va exista o motivație sporită a administratorilor de a-și suplimenta venitul privat pe seama scăderii valorii de capital încorporate în cei care muncesc, și prin urmare va rezulta o suprautilizare a muncii¹.

Efectele dezastruoase ale socializării se văd și în structura tipurilor de personalitate din cadrul societății. Adoptarea socialismului implică acordarea unui avantaj relativ celor care nu utilizează, nu produc și nu contractează mijloacele de producție. Oamenii se vor angaja din ce în ce mai mult în activități non-productive și non-contractuale și, pe măsura trecerii timpului, personalitățile lor se vor schimba. Capacitatea anterioară de a percepe și de a anticipa situațiile în care bunurile sunt rare, de a exploata oportunitățile productive, de a fi conștient de posibilitățile tehnologice, de a anticipa modificările în structura cererii, de a dezvolta strategii de marketing și de a detecta șansa unor schimburi reciproc avantajoase, pe scurt, capacitatea de a munci, de a iniția activități productive și de a reacționa la nevoile altor oameni, se va diminua, dacă nu va dispărea întru totul². Atribuirea către indivizi a diferitelor poziții în structura de producție este, în socialism, o chestiune politică, adică o problemă rezolvată fără a lua în considerare utilizatorii și producătorii anteriori și existența unor schimburi contractuale, reciproc agreeate; atribuirea se realizează prin impunerea voinței unei persoane asupra altei voințe, aflate în dezacord cu aceasta. Este, prin urmare, din ce în ce mai important să ai abilitățile unui politician, adică ale unei persoane care reușește să obțină sprijin public pentru poziția sa prin persuasiune, demagogie și intrigă, prin promisiuni, mită și amenințări. Pentru cariera unui administrator, nu constituie o amenințare faptul de a fi stupid, indolent, ineficient și nepăsător, atâta vreme cât posedă abilități politice superioare. În consecință, astfel de oameni vor avea în grijă mijloacele de producție în toate economiile socializate³. Aceste considerații au primit și o verificare empirică o dată cu căderea regimurilor comuniste în 1989. Însă discrepanța uriașă dintre teorie și practică, dintre valori și fapte stârnește indignarea chiar și azi, la o lectură retrospectivă și având la dispoziție o largă gamă de instrumente de analiză.

Conceptele care stau în centrul preocupărilor teoriei politice marxiste din anii '70 sunt cele de schimbare și de criză. Nu schimbarea și criza care caracterizează starea de lucruri dintr-o societate liberă și pe care sistemul capitalist le-a interiorizat și pentru care a găsit soluțiile potrivite, ci criza unui sistem politic agresiv, violent care încearcă să-și relegeitimize existența. Argumentarea ia forme pretențioase ce se înscriu în aceeași strategie de anulare a spiritului critic:

¹ *Ibidem*, p. 30.

² *Ibidem*, p. 31.

³ *Ibidem*, p. 32.

„Departate de a întruchipa o stare de dezechilibru, așa-numită patologică, contradicțiile sunt inerente stabilității fenomenelor. Starea de echilibru sau de stabilitate a fenomenelor nu este decât un stadiu de funcționare a contradicțiilor lor interne, acela în care mecanismele lor de autoreglare nu sunt alterate. În schimb, starea de dezechilibru constituie acea formă de manifestare a contradicțiilor care alterează mecanismele de autoreglare a fenomenelor, provoacă dereglarea lor [...] Existența contradicțiilor în socialism nu constituie în nici un fel o infirmitate a orânduirii, o limită a ei. Societatea socialistă pe care o cunoaștem confirmă cuvintele lui Hegel că «ceea ce în genere pune în mișcare lumea este contradicția»¹.

Concluzie

Am decis să-i lăsăm concluzia acestei analize ideologului comunist, deoarece ea este plină de înțelepciune și de adevăr:

„Puține sunt problemele pe care gândirea comună le însușește mai greu, față de care opune chiar rezistență, ca cea a contradicției. Oroarea gândirii corecte față de contradicția logică, cu care ea este incompatibilă, dificultatea de a abstractiza contradicția dialectică ca contrariedade proprie unei relații, repulsia rațiunii față de instabilitatea pe care o implică unele forme ale ei de manifestare se traduc printr-o alergie față de acceptarea ei în realitate”².

¹ Radu FLORIAN, *Procese definitorii...cit.*, pp. 56-57.

² *Ibidem*, p. 55.